

SÖMÜRGEÇİLİK VE DİL: BATI SÖMÜRGESİNİN ARAP DİLİNE YAKLAŞIMINA DİL-KİMLİK İLİŞKİSİ PENCERESİNDEN BAKIŞ

Tahirhan AYDIN

Yrd. Doç. Dr. Mardin Artuklu Üni. Edebiyat Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

Özet

Bu çalışmada Batı sömürgesinin son birkaç yüzyılda Arap âleminde sürdürdüğü sömürgecilik hareketinin Arap diline karşı tutumları dil-kimlik ilişkisi açısından incelendi. Öncelikle sömürgeciliğin tanımı ve dil-kültür ilişkisi ele alındı. Akabinde dilin kültürler arasındaki iletişimde oynadığı rolü incelendi. Sömürgecilerin bireyin benliğine karşı yaptıkları saldırılar açıklandıktan sonra yabancılaştırma projesinin dil üzerinden nasıl yürütüldüğü ve kökleştirildiği mercek altına alındı. Sömürgecilerin gittikleri yerlerde Arapçanın dışındaki dil ve lehçeleri öne çıkararak Arap diline karşı sergiledikleri mücadele özetle verildi. Son olarak bizzat sömürülen halkın kültürlü kesimi tarafından sömürgecilerin emellerine destek veren kesimler ile yine Arap dili ve din simgelerinden destek alınarak sömürgeciliğe karşı çıkan yerli halkın direnişleri irdelendi.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, sömürgecilik, dil, kimlik.

Abstract

Imperialism and Language: Exploring the approach of the Western imperialism to the Arabic language from the window of Language-Identity relation

In this study, the approach of the Western imperialism to the Arabic language in the last centuries has been explored from

the window of Language-Identity relation. Firstly, the definition of identity and the relation between language and culture has been studied. After that, the role of language in the interaction of cultures has been analysed. The attacks of the imperialists to the individuals have been explained and how language is used in the project of estrangement and leaving individuals rootless are explored. A summary is given on how imperialists make Arabic inferior by highlighting other languages and dialects of the region they go. Finally, the struggle between the intellectual part of the community who support the ideals of the imperialists and the local people who are against imperialism has been considered.

Keywords: Arabic, imperialism, language, identity.

Kurte

Mêtinkarî û Ziman: Nêrînek, di Çarçoweya Pêwendiya Ziman û Nasnameyê de, Tevgerîna Mêtinkariya Rojava ya li Hemberî Zimanê Erebi

Di vê xebatê de mêtinkariya rojava di çend sed salên dawî di cîhana ereban de tevgera mêtinkarî ya ku domandiyê, ji aliyê têkildariya ziman- nasnameyê ve hat vekolîn. Di despêkê de li ser danasîna mêtinkariyê û têkiliya çand û ziman hat rawestîn. Dûre rola ku ragihandîna ziman ya di navbera çandan de digire hat vekolîn. Piştî êrîşên mêtinkaran yê li ser kesayetiyê kesan hatin ravekirin, vekolîna projeya biyanîbûnê çawa li ser ziman hatiye birêvebirin û kok berdan pêk hat. Cihên ku mêtinkar çûnê, ziman û zaravayên ne erebîne derxistine pêş û têkoşîna ku li hemberî zimanê erebî kirine bi kurteyî hat dayîn. A dawî jî, ji aliyê kesên xwedî çand ên gelê bindest bi xwe jî, bi alîgirên pişgiriya armanca mêtinkaran dikin û dîsa gelên binecîh ên hêza xwe ji zimanê erebî û remzên olî girtine û li hemberî mêtinkariyê derketine hate nixandîn.

Peyvên Sereke: Zimanê erebî, mêtinkarî, ziman, nasname.

المخلص

الاستعمار واللغة - موقف الاستعمار الغربي من اللغة العربية نظرة تحليلية من ناحية العلاقة بين اللغة والهوية

في هذه الدراسة تم تحليل موقف الاستعمار الغربي في الحركة الاستعمارية تجاه اللغة العربية من حيث اللغة والهوية في العالم العربي في القرون الأخيرة. وفي بادئ الأمر بدء بدأنا بتعريف الاستعمار وعلاقة اللغة بالثقافة، ثم تمت دراسة دور اللغة في الاتصال بين الثقافات. وبعد شرح هجمات المستعمرين تجاه نفسية الفرد، تم رصد كيفية مشروع التغريب/التجنيد عبر اللغة وتأصيله. ثم ذكر ملخصاً حرب المستعمرين في الأماكن التي تواجدوا فيها تجاه اللغة العربية بتقديم اللغات الأخرى غير العربية على العربية. وفي نهاية المطاف تم تحليل دعم المثقفين من الشعوب المستعمرة لآمال المستعمرين وفي نفس الوقت تم تحليل مكافحة الشعب الأهلي تجاه الاستعمار مستلهمين من شعائر اللغة العربية والدين.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية، الاستعمار، اللغة، الهوية.

2000 yıl önce Romalılar Keltlerle uzun süre savaşır ve onlardan kurtulmak için çareler ararlar. Bunu gerçekleştirmek için üç tane çözüm yolu üretirler: Keltlerin hepsini kılıçtan geçirmeyi düşünürler fakat buna güçlerinin yetmeyeceğine karar verirler. Ülkelerini istila edip devamlı baskı altında tutmayı düşünürler, buna da para ve asker dayandırmak mümkün görünmez. En sonunda da kültürlerini ve törelerini unutturmak için dillerini unutturma kararına varırlar ve dediklerini de yaparlar.

GİRİŞ

Batı sömürgesinin son birkaç yüzyılda başlattığı ve günümüzde hâlâ değişik şekillerde sürdürdüğü kolonyalizm/sömürgecilik hareketinin özelde dile -Arap diline- karşı sergilediği tutumun ciddi etkileri olmuştur.

Sömürgeci, bir ülkenin kapılarını çaldığında siyasi, iktisadi vb. çıkarlarını gerçekleştirebileceği bir hâkimiyet alanı oluşturmak ister. Elde ettiği bu fırsatı sağlam bir zemine oturtmak ve varlığını kalıcı kılmak için yerli halkı çoğunlukla önceden tasarlanmış bir plan çerçevesinde adım adım özünden uzaklaştırmak yerine emellerini daha rahat gerçekleştirmesine olanak sağlayacak bir zihin dünyası, sosyo-ekonomik çevre ve kültür ortamı oluşturmaya çalışır. Sömürgeci, yerli halkın direncini kırmak, onu uysallaştırmak, en

nihayetinde kendisine dayatılanı savunacak hale getirmek için hem zihin dünyasını yeniden inşa etmeye çalışır, hem de çeşitli müdahalelerle onun için oluşturduğu dış atmosferi, doğal yaşam ortamı haline getirir. Çünkü insanın yapısı gereği, kendisine ait olana (benimsediği şeye) karşı bir itiraz sergilemeyeceğini, aksine onu sahiplenip savunacağını bilir.

Bir ülkeye karşı düzenlenen sömürgecilik hareketi baştan sona incelendiğine umumiyetle görülen manzaranın şöyle olduğu tespit edilir: Sömürgecilik, askerî bir müdahale ile başlar, hegemonyasını bu şekilde kurar. Bu ilk adım aynı zamanda masraflı bir yöntemdir ve sömürgeci için uzun vadede fazla bir yarar sağlamamaktadır. Bu sebeple bununla yetinmez, sömürgelelere bu operasyonu kabul ettirmek ve bağlılıklarını sağlamak için farklı stratejiler de geliştirir. Dil, bu stratejilerin en önemlilerinden biridir. Sömürgeci için işgal ettiği ülkenin dili ile kendi dilinin yer değiştirmesi ona yayılmacılığında ve yerini sağlamlaştırmasında ciddi faydalar sağlayacaktır. Bir ülkenin dilini değiştirmek ve onu ana dilinden uzaklaştırıp kendi dilini dayatmak demek, o ülke insanının varlığının yerine kendi varlığını koymak demektir.

Bundan sonraki satırlarda sömürgecilik, dil-kimlik ilişkisi, dilin bir halk için anlamı, sömürgecilerin genelde dile, özeldede Arap diline karşı sergiledikleri tutumlar ve etkileri, sömürgecinin dili ile ulusal dil arasındaki çatışmalar, dil vasıtasıyla bir halk üzerinde kurulmaya çalışılan kimliksel ve kültürel baskı ve sömürülen halkın bütün bunlara karşı ana dilleri üzerinden gösterdiği direnç ele alınacaktır.

Sömürgecilik

Sömürgecilik, Arap dilinde “*isti‘mâr/الاستعمار*” terimiyle karşılığını bulur. Çok kullanılan bir kelime olmasına rağmen *isti‘mâr/sömürgecilik*, tarifi zor bir kavramdır. Sömürgecilik/*الاستعمار* anlamındaki *colonialism/kolonyalizm/كولونيالية*, ‘*colonia*’ kelimesinden türemiştir. ‘*Colony*’ Latincedeki aslî manasıyla ‘*vatan edinmek*’ anlamına gelir ve bir halkın kendi ülkesinden yabancı diyarlara intikal etmesini ifade eder (Mucahid, 1985:17).

İsti‘mâr/*الاستعمار* sözlükte *i‘mar/إعمار* gerektiren bir düzensizliği, huzursuzluğu ve geri kalmışlığı çağırır. Bu çağırışım, bu bölgelerin halklarının refah düzeyini bir proje çerçevesinde yükseltmek bahanesiyle sömürgeciler için bir koz olmuştur (Kaddafi, 1990:6). Her ne kadar ülkenin maslahatı için imar ve inşa gibi olumlu

gözükün birtakım unsurları öne sürerek bu işe giriştiklerini ifade etseler de vakıa görüldüğü gibi değildir. Zira sömürgeciliğe maruz kalmış halklar bu süreçten çok zarar görmüş, mustarip olmuşlardır.

Amaç ister siyasi, ister iktisadi, ister kültürel veya başka bir şey olsun, sömürgecilik mutlak suretle **sömürenin maslahatını gözetmek**, çıkarlarını temin etmektir (Mucahid, 1985:25). Siyasi anlamda, bazı milletlerin sömürgeciler tarafından köleleştirilmesidir. Köleleştirme (الاستعباد), hüküm altına alma (السيطرة) ve nihayet sömürme (الاستغلال), sömürgeciliğin en önemli vasıfları arasında yer alır. Ekseriyetle siyasi, iktisadi ve toplumsal anlamda boşluk ve zayıflık yaşanan bölgeler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan bir siyasi hareketti. Emerson (1965:6) bunu “*bir ulusun başka bir ulus üzerine, daha kuvvetli toplumun, daha zayıf toplum üzerine hâkimiyeti*” şeklinde ifade eder.

Tarihçi Marc Ferro (2002:19) sömürgeciliğin yabancı bir toprağın işgalini, o toprağın işlenmesini ve oraya göçmenlerin yerleşmesini içerdiğini ve ‘sömürge/koloni’ teriminin bu şekilde yorumlandığında bu olgunun eski Yunan dönemine kadar geri gittiğini belirtse de Riyâd, (1965:5) sömürgeciliğin toplumun tarihi kadar eski olduğunu söyler. Zira ona göre *sömürgecilik*, zenginlik sahibi bir ülke ile bu zenginliği istila etmek isteyen başka bir güç/ülke var olduğu sürece devam edecek bir olgudur.

Dil ve Kimlik

Dil

“*Ulusun dili ruhudur; ruhu da dili.*” diyor Aksan (2000:65). Bu kabulden yola çıkılarak dili olmayan bir ulusun (en azından ulusal varoluş düzeyinde) varlığının tartışılabileceği sonucu çıkarılabilir.

Kişi kendisini en iyi şekilde ana diliyle ifade edebilir. Her şeyi, çevreyi, kavramları, nesnelere bu dille algılar. Ana dilinde halkın ince zekâsı, derin felsefesi, saf ahlakı, örf ve âdetleri kısacası bütün varlığı saklıdır. Bundan ötürü “*halkın yaşayışı, kaderi, geleceği, ana dilinden ayrılamaz bir gerçektir.*” (Karaağaç, 2002:450).

Buradan hareketle denilebilir ki toplumun hemen her yönü bir şekilde dil ile ilişkilidir. Söz gelimi edebiyatı, felsefesi, sanatı, tekniği ile birlikte bütün kültürü, düşünceleri, kavrayış biçimi, töre ve görenekleri dille bir ilişki içindedir. Düşünmemizi sağlayan da düşündüğümüzü dışa vurmamıza yardımcı olan da dildir. Kültürel

birikimin sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayan köprü yine dildir (Akarsu, 1984:89).

Kimlik

Kimlik kavramı, bir kişinin ya da topluluğun kendi niteliklerine, değerlerine, konumuna ve kökenine ilişkin bilinçli kavrayış olarak tanımlanabilir. İnsanların ortak bir ulusal kimlik altında toplanma aracı ise ulusal dil ve kültürdür.

İnsan bir ırkın, kültürün, ailenin, dilin ve dinin üyesi olarak dünyaya gelir; aidiyet grupları denilen bu yapıların normları ve değer sistemleri doğrultusunda sosyalleşir, kim olduğunu, nereden geldiğini ve nereye gideceğini öğrenir. Loomba'ya göre (2000:146) insanın doğduğu ülke ve ait olduğu soy ulusal kimliğini; inançları, değerleri ve zevkleri kültürel kimliğini oluşturur. Irka ait kimlik ten renginden ziyade, dinsel, etnik, *dilsel*, ulusal ve sınıfsal farklılıklar konusundaki algılar tarafından şekillendirilir. Yani bir milleti oluşturan onun ten rengi ya da görünüşü değil; neye inandığı, nasıl yaşadığı, hangi dili konuştuğu, olayları nasıl algıladığıdır.

Dil, hem bireyin kimliğinin biçimlenmesinde önemli bir role sahiptir, hem de toplumsal bütünleşmenin –olumlu ya da olumsuz yönde– şekillenmesinde önemli işlevler üstlenir (Virtanen, 2003:19). Bu nedenle sömürenin, sömürgeye dilini dayatması onun kimliğini değiştirmeye dönük bir çabadır.

Farklı kültürlerin buluşmasında karşılaşan ilk unsur: Dil

Başka kültürlerle temasa geçen her dil bir şekilde tehdit altındadır. Bunun nedeni, bu tür temasların umumiyetle dil üzerinden gerçekleşmesidir. Araplar, Arap yarımadasında kapalı bir toplum şeklinde yaşıyorken dilleri, başka dillerin derin etkisine girecek düzeyde bir temasa geçmiyordu. (Bkz. ez-Zebîdî, 1973:11) Bu nedenle etkileşim, ticari bir amaç için başka diyarlardan gelen tüccar ve şairlerin getirdikleri sınırlı sayıda kelimeden ibaretti.

Tarihin doğal seyri içinde -özellikle İslam'ın gelmesiyle- kapalı toplum sürecinden sıyrılıp dışarıya açılan Arapların dilleri de tehdit sahasına girmeye başladı. Müslümanların girip yerleştikleri bazı bölgelere Arapça hâkim olmuş olsa da bu hep böyle olmamış, Arapça temasa geçtiği dillerin etki alanına hızlı bir şekilde girmiştir. İlk İslam bilginleri bu durumu tehlike olarak görmüş, etkileşimden doğacak zararı bertaraf etmek için harekete geçmiş, Arapçayı doğru kaynağına –Araplara- dayandırmanın yollarını aramış ve bu minvalde eserler telif etmişlerdir (ed-Dubayb, 2001:14).

Sömürgeci önce benliği siler

Sömürgeciler üçüncü dünya ülkelerine girdikleri zaman iki temel inanç ve ön kabule sahip idiler (Kaddafi, 1990:44). Birincisi bunlar, kurdukları medeniyeti dünyanın en ideal medeniyeti olarak görmekte ve bu gelişmiş medeniyetlerini Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın -kendi nazarında- geri kalmış vahşi (!) halklarına götürmeyi hedeflemektedirler. İkincisi ise geri kalmış bu ülkeler ne kadar ilerleseler de batının/kendilerinin gerisinde kalacak ve asla eksikliklerinden kurtulamayacaklardı. Said (1999:1), Batı'nın/Avrupa'nın 'Şark'a bakışını şu şekilde ifade eder: "Şark Avrupa'nın sadece komşusu değildir. Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgecilerinin mekânı, uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yinelenen öteki imgelerinden biridir. Ayrıca Şark, onun karşıt imgesi, düşüncesi, kimliği, deneyimi olarak Avrupa'nın/Batı'nın tanımlanmasına yardımcı olmuştur."

Bu kabullerden yola çıkarak işgal edeceği ülkenin insanlarının yani sömürülenlerin insanlığını tanımayı reddeder, ona bir yığın ya da bir hayvan gibi davranır. Sömürülen halk için kullandığı "Hepsi tembel...", "Hepsi de birbirinin aynı..." gibi sözler onun bakış açısını ele verir. Ona göre sömürge halkı "kötülüğün en özlü parçası"dır. Bu tavrın muhatabı olan sömürge halkından, işgalcilerin beklediği tavır, "sömürgecinin gözünde giderek kötüleşen imgesini içselleştirmek ve kendini küçük görmeyi kabul ederek küçük görene/sömürgeciye hayranlık duymaktır" (Scnapper, 2005:243).

Loomba, (2000:170) sömürgeci ile sömürüleni "beyaz özne" ve "siyah öteki" olarak tanımlar. Beyaz özne için siyah öteki, "benliğin dışındaki her şey"dir. Siyah öteki için ise beyaz özne, "benliğin arzuladığı her şey"dir. Bu bağlamda "Beyaz özne", aynı zamanda gerçek ya da imgesel efendidir. Kolonileştirilmiş toplumlar (siyah ötekiler), kendilerine ait bir kültür mirasının olduğu kabul edilsin ya da edilmesin, bağımsız bir çizgide gelişim göstermeyi hak eden bir toplum olarak görülmemiştir.

1883-1907 yılları arasında İngiltere'nin Mısır'daki çıkarlarını korumak üzere bir İngiliz sömürge valisi gibi görev yapan Cromer, Mısır'da bulunduğu yirmi yılı aşkın süre boyunca, Arapça namına bir şey öğrenmemiştir. Bu durum, ancak İngilizlerin kendilerini ilerlemenin, endüstrileşmenin öncüsü ve medeniyetin lideri olarak görme psikolojisiyle açıklanabilir. Cromer, sömürge altında bulunan ülkenin dili ve kültürünü aşağı görmekteydi (Marlowe, 1970:20-21).

Sömürgeci bakış açısını oluşturan bu esas üzerine, üçüncü dünya ülkelerine karşı geniş kapsamlı bir beyin yıkama faaliyeti başlatılmıştı. Sömürülen halkların (siyah ötekinin), sömürgecileri (beyaz özneyi) taklit etmelerini sağlamak için büyük bir faaliyete giriştiler. Fransız sömürgesinin Afrika'yı işgal ettiği süre zarfında Fransız öğretmenler, Afrikalı çocuklara, vahşi olduklarını telkin ettiler. Bu öğretmenler, Afrikalı çocuklara, onları atalarından gelen geri kalmışlık ve vahşilikten kurtarmak üzere geldiklerine inandırmaya çalışıyor ve kendilerinin **taklit edilmesi gereken örnek insanlar/efendiler** olduklarını söylüyorlardı. Ulaştıkları halkları (siyah ötekileri), batı yaşam tarzını tüketmeye teşvik ediyor, bu yaşam tarzını bina ettikleri değerlerle yeniden inşa olmalarını sağlamaya çalışıyorlardı (Kaddafi, 1990: 37-38, 44). Bu şekilde, sömürülen halkların millî benliklerini tedrici olarak yıkmak, onları kültürlerinden, geçmişlerinden ve felsefelerinden uzaklaştırmak istiyorlardı. Yerli halkın değer bakımından düşürüldüğü seviye hakkında insanlar arasında geçen “*Bu doktorun çok müşterisi var mı?*”. “*Evet, ama hepsi Arap.*” (Ferro, 2003:213-214) türünden ifadeler bir fikir vermeye yeter.

Gana Cumhurbaşkanı Ahmed Sıkûturî'nin hatıratında dile getirdiği şu noktalar, sömürgecilerin/efendilerin, işgallerini ölümsüzleştirmek için sömürülen halkın zihin dünyalarını yapılandırma gayretlerine dair unutulmaması gereken önemli hususlardır:

“Biz Afrika'nın kültürlüleri/okumuşları, Fransızca eğitim gördük, Fransız sömürge okullarında Fransa'nın tarihini, Gal savaşlarını, Jan Dark'ın hayatını gördük; Lamartine'in şiirlerini ve Moliere'in tiyatrolarını okuduk. Fransız idare şeklini öğrendik. Sanki kendi ülkemiz Afrika'da tarihsiz, yersiz, herhangi bir değer ve ahlaki öğretilerden yoksunmuşuz gibi. Sömürgeciler bizden, kendi çıkarlarına hizmet edebileceğimiz düzeyde bilim, kültür eğitimi verdiler. Sömürgeciliğin gölgesinde eğitim öğretim bu tarzda şekillenmişti. Sömürgeciler Afrikalı bir öğretmenden, kendisi gibi düşük seviyeli öğrenciler yetiştirmesi için basit düzeyde bir bilim ve kültür eğitimi görmesini uygun gördüler. Sömürgeciler Afrikalı aydının Descartes'ı ve Bergson'u düşünmesini istediler, onların kendi değerlerini kültürlerini ve zenginliklerini öğrenmelerine müsaade etmediler, bu nedenle gençlerimizin çoğu el-Hacc Ömer ve Ahmed Sâmûrî gibi millî kahramanlarımızı bilmezler. Biz bu minvalde devam edince kalkınma ve ilerlememizi

sağlayacak kendi şahsiyetimizi geliştiremeyeceğiz.” (el-Cundî, 1980:509; Akt. En-Nefisî, 2005:60-61).

Ulusal benlik ile kendilerine dayatılan yabancı benlik arasında gelgit yaşayan, dillerine ve kimliklerine sahip çıkma imkânları neredeyse tamamen elinden alınan bir nesil, bir millet meydana getirmeye çalışıyorlardı. Sömürgeciliğin ırkçı, ötekileştirici tahribatları karşısında ortaya çıkacak tablo elbette ki çatışma, kimlik bunalımı ve aidiyet sorunları olacaktır.

“Ana dili, ulusu ulus yapan öğelerinden en güçlüsüdür. Nasıl toplumda tüm ilişkiler ana dili aracılığıyla sağlanırsa birey de ancak ana dili sayesinde bir toplumun bir parçası sayılır... Öte yandan dil olmazsa insanların bir arada yaşaması, bir toplumu oluşturması, anlaşmaların sağlanması imkânsızlaşır. Kısaca, dil insanlığın ve toplumun temel yapı taşlarından biridir. Bir ülke için varlığı ve önemi yadsınamaz, çünkü ulusu ulus yapar, kültürün bel kemiğini oluşturur.” Aksan’ın (2000:64) dil/ana dili hakkındaki bu ifadelerine bakıldığında, sömürgecilerin dil üzerinden müdahale etmeye çalıştıkları alan daha net bir şekilde ortaya çıkar. Bir kere sömürgeciler halkın diline/ana diline müdahale etmekle onu ulus yapan güçlü öğeyi devre dışı bırakmış olurlar. Bu da bir milletin direndiği önemli bir cepheyi ele geçirmek demektir. Öte yandan sömürgeci, bir halkın ana diline müdahale etmekle onu, ana dili vasıtasıyla kendisini ait hissettiği toplumundan koparmış olur. Yine halkın ana dilini elinden alarak onların bir arada yaşamasını, bir toplum oluşturma imkânlarını ellerinden almış olur. Ancak, “ana dilinin yerine yeni bir dil zaten ikâme ediliyor, dolayısıyla yukarıda bahsedilen riskler, ana dili yerine yerleştirilmeye çalışılan yabancı/yeni dille bertaraf/telafi edilecektir” diye düşünülebilse de gerçek böyle değildir. Zira Akarsu’nun (1984:59-64) “Hiçbir insan, yabancı bir dilin dünya görüşü içine tamamen giremez, çünkü kendi dilinin dünya görüşünün baskısı altındadır. Kendi dilinin dünya görüşü ona egemendir, ona belli bir yön vermiştir.” şeklinde ifade ettiği düşünceye göre, dayatılan dil ana dilinin ifa ettiği görevleri yerine getiremeyecektir; aksine, etkisi gittikçe derinleşen bir tahribat, yabancılaşma ve bunalımı beraberinde getirecektir.

Memmi, (1996:94) sömürgeleştirilen insanın psikolojisini ve konumunu şöyle özetler: Sömürgeleştirilen insan, yurttaşlığın hiçbir yönünden yararlanamaz; bağımlı olduğu, karşı konulup bastırıldığı için ne kendi yurttaşlığından ne de sömürgecinin yurttaşlığından yararlanabilir. Birine doğru dürüst bağlanıp diğerini talep edemez. Toplumda hak ettiği yerde olmadığı için kendini gerçek bir yurttaş

konumunda hissedemez. Sömürgeciliğin bir sonucu olarak sömürgeleştirilen kişi özel yaşamı dışında hemen hiçbir zaman ulusallığı ve yurttaşlığı soluyamaz. Ulusal planda ve yurttaşlık hakları bakımından sadece sömürgeciden arta kalan şeyleri toplar. Bu toplumsal ve tarihsel kötürümleşme süreci çok ciddi sonuçlar doğurur.

Sömürgeciliği dil üzerinden yürüterek sağlamlaştırma

Tarih boyunca iki halk ve kültür -ister ticari amaçlı olsun isterse bir savaş vesilesiyle olsun- karşı karşıya geldiklerinde, ilk anda karşı karşıya gelenler ticaret malı veya kılıçlar olsa da esas iletişimi kuran, buluşmayı sürdüren ve bu karşılaşmayı bir neticeye bağlayan, kısacası bu sürece hâkim olan hep dil olmuştur. O halde “beyaz özne”, “siyah öteki”nin dünyasına girmek, oraya hâkim olmak ve oradaki varlığını daim kılmak için dil denilen kuşatıcı ağı eline geçirmesi gerektiğini çok iyi biliyordu. Bu nedenle halkların kimliklerini oluşturan ve onları diğerlerinden ayıran önemli unsurlardan biri olan dil için söylenen “*bütün kültürlere karşı açılan savaşlarda kullanılan vasıta*” (ed-Dubayb, 2001:13) tespitini yabana atmamak gerekir.

Uzun bir mesafeyi ve yüklü miktarda maliyeti gözden çıkarıp bir ülkeye girmeyi planlayan bir yapının zihinsel arka planında hâkim olma ve efendilik arzusu veya düşüncesi vardır. Bu nedenle Fransa'nın Cezayir'e girdiğinde, Berberiler ve Araplardan oluşan yerli halka teba gözüyle bakmalarının altında bu psikoloji yatmaktadır. Cezayir halkını hedefledikleri sömürünün nesnesi haline getirmeyi amaçlayan Fransa, 1830'dan itibaren Arapçayı, yani halkın ana dilini yabancı dil olarak ilan etmiş ve okulların bu dille eğitim vermelerini yasaklamıştı.

Eğitimsiz bir kitleyi yönetip yönlendirmenin çok daha kolay olduğunu düşünerek halkın eğitim düzeyini mümkün olduğu en alt düzeyde tutmayı hedeflemiş, sadece kendisine hizmet edecek düzey ve sayıda bir grubu yetiştirmek üzere o dönemde Cezayir'de bir tek üniversitenin varlığına müsaade etmiştir (Ataöv, 1975:145). Bununla da yetinmemiş, Arap olana dair ne varsa bertaraf etmeye çalışmış, (Riyâd, 1965:371) eğitimi tamamen Fransızcaya dönüştürüncüye kadar uzun süre çabalamıştı.

Nitekim Arapçaya karşı yürüttüğü bu mücadelesini, 8 Mart 1938 tarihinde, bu dilin Cezayir'de yabancı bir dil mesabesinde olmasına dair aldığı hükümet kararı ile taçlandırmıştı (!) (Rabih, 1981:150). Bu kararın arkasındaki asıl hedef, Cezayir'de Arap dilini yok etmek, Fransızcanın bunun yerine ikamesi ve Cezayir halkının kimliğini/şahsiyetini törpüledikten sonra Cezayir'in Fransa'ya

ilhakının kolaylaşmasını sağlamak idi (Rabih, 1983:84). “*Nitekim işgal edilisinin üzerinden yüz yıl geçmişti ve hâlâ Cezayir’de, Müslümanların sadece % 5,4’ü okuma yazma biliyordu.*” (Ferro, 2003:232).

Yine aynı Fransa, Cezayir’de olduğu gibi Fas ve Tunus’ta da Arapçayı bütün devlet okullarında, idari ve resmî yazışmalarda yasaklamak suretiyle bu dile karşı çetin bir savaş başlatmıştı. Fransa’nın Tunus’ta 1883 yılında kurduğu Bilim ve Eğitim İdaresi vasıtasıyla bu ülkedeki Arap ve Fransızlar için Arapçaya dair içinde hiçbir şey bulunmayan ilkokullar kurma kararı alması da millî ruhu öldürmeye dönük bir uygulamadır. Neyse ki Tunuslular bu politikanın tehlikesini fark edip itiraz edince Arap-Fransız Okulları adıyla Araplara ait özel okullarda Arapça öğretimine müsaade etmişlerdir. 1946 yılına kadar geçerliliği devam eden bu madde, öğrencilere bu okullarda Arapçayı okuma imkânı tanıdığı için önemlidir (Riyâd,1965:369).

Babu’l-Kued bölgesinde kara tahtaya Arapça yazı yazarken yakalanan ve iki yıl hapse, yedi yıl gözetim altında kalma cezasına çarptırılan Ulema Eğitimi Komisyonu başkanı gibi, Arapçayı yasadışı yollarla öğretenler sık sık kovuşturmayla uğruyorlardı. Böylece yüz yıl süresince, paradoksal bir biçimde eğitimde gerileme görülmüştür. 1847’de en azından, okuma, yazma ve sayma konusunda Arapça eğitim oldukça yaygınken; 1944’te her 9 Arap’tan 8’i okuma yazma **bilmiyordu** (Ferro, 2003:233). Hatta Fransız komutanlarının itiraflarına göre işgalden önce bütün Araplar okuma ve yazma biliyorlardı ve Cezayir’in her köyünde en az iki okul vardı (Bkz. Ahmed, 1985:58, Akt.Parıldı, 2010:118).

Toplumların nesilleri belli amaçlara göre eğittikleri okulları ele geçirip dil ve eğitim imkânlarını bu toplumun aleyhine kullanma hadisesi tarih boyunca hep olagelmıştır. İngilizlerin İrlandalılara uyguladıkları da çok farklı değildi: Bütün uğraşlarına rağmen kimliklerinden, kültürlerinden ve bağımsızlık özlemlerinden vazgeçmeyen İrlandalılara dillerini unutturmak için İngilizler ilk, orta, lise ve üniversitede eğitim dilini İngilizceye dönüştürme kararı aldı. Bir nesil sonra kendi dilini konuşan İrlandalıların oranı %90’dan % 30’a düştü. Bu %30’da dağdaki çobanlar, kentteki hamallardı.

Sömürgecilerin, bir ülkeye müdahale etmeye başlar başlamaz ülkenin diline ve eğitim sistemine müdahale etmesi, bu iki unsurun öneminin farkında oldukları anlamına gelir. Bunu, “*sömürmek üzere gittikleri ülkelere, varlıklarını kalıcı kılmak için taşıyıp götürdükleri*

vatandaşlarının” (Schreier, 2007: 87) eğitimine verdikleri önemden de anlayabiliriz. Söz gelimi İngiliz Hükümeti, Kuzey Afrika’ya gelir gelmez Avrupa’dan getirdikleri çocukların eğitimi için İngiltere’deki eğitime paralel okullar kurarlar. Yeni hicret yerine tam yerleştikten hemen sonra Hollanda sistemine uygun okullar da inşa ederler. O sıralar ne İngiliz ne de Hollandalı çocuklar kendi eğitimlerinden geri kalmazlar. Hatta İngilizler ve Hollandalılar arasında dil konusunda çıkan tartışmada İngiliz Hükümeti barış sözleşmesinde Hollanda dilinin İngiliz dili ile birlikte resmî dil olarak kalabileceğini özellikle vurgular (Riyâd,1965:359-360).

Hollandalılar Endonezya’ya girer girmez, Arapçanın okullarda okutulmasını yasaklamışlardı. Söz gelimi bu çerçevede “ketatîb” denilen ve sadece Kur’an ve temel Arapçanın öğretildiği halk okullarının dahi kapatılmasının gerekliliğine karar vermişlerdi (en-Nefisî, 2005:60).

el-‘Adnânî’ye (1989: Mukaddime:ح) göre Cezayir, Libya, Tunus, Fas, Mısır, Filistin ve diğer Arap ülkelerinde, uyguladıkları politikalarla halkı cahil bırakan, okuma-yazmadan uzak tutan, zenginliklerini gasp etmeye çalışan sömürgecilerin Arap dilini ortadan kaldırmak istemelerinin önemli bir nedeni de **bu dilin adı geçen ülke halklarının birliğinde önemli bir rol oynamasıdır.**

Lehçeleri teşvik ederek standart/fasih Arapçadan uzaklaştırma çabaları

“Fikir ve edebiyatı temsil eden bir dil ile birlikte halk arasında konuşulan mahalli lehçelerin varlığı cahiliye döneminden beri Arapçada var olan doğal bir olgudur ki bu, dünyadaki diğer dillerde de mevcuttur.” diyor Bintu’ş-Şatî’ (1991:93). Ne var ki sömürgeciler bu doğal olguyu, fasih Arapçaya karşı savaşmada, dil ve düşüncede ayrımcılık yaratmada kullandılar. Öyle ki fasih Arapça için *“yetersiz, kısır, zayıf, zor, bilimi ifade etmede yetersiz”* (el-Elfî, 2004:41) dediler. Hatta Arapların geri kalmışlığının nedeni olarak ısrarla bu dili (fasih Arapçayı) gösterdiler. Bununla yetinmeyip sürekli standart/fasih Arapçayı bırakmalarını, bunun yerine lehçeleri kullanmalarını istediler. Lehçelerin yeni ihtiyaçlara cevap verebildiğini söylediler ve onu bilimsel alanda ve medeniyet sahasında gelişimin anahtarı olarak gösterdiler. Halkın kültürel düzeyini ve okuma yazma oranını arttırmada kolay bir araç olduğunu ifade ettiler.

1950 yılı Cezayir’inde, Arapça çıkan yalnızca bir iki tane gazete ya da yayın kalmıştı. Arapça yazılı bir varlığı olmayan bir tür yerel ağız durumuna düşürülmüştü (Ferro, 2003:213-214). Bir dönem,

Arapça sınıflarına, notları en düşük öğrenciler alınıyordu. Arapça, diğer dillerin (İngilizce, Almanca ve İspanyolcanın) ardından ikinci sınıf bir dil konumundaydı. 1954'te bile Cezayir'deki ilköğretim bölge müfettişleri şöyle yazmışlardı: “*Arapça ilköğretimde zorunlu ders olarak okutulamaz. Çünkü bir tür diyalekt/halk lehçesi olan Arapça yazıya aktarılmamış, edebî Arapça ölü dil konumundadır ve modern Arapça da yabancı dil mesabesinde.*” (Ferro, 2003:234).

Marakeş'te eğitim ilk kademedeki Fransızca ve Arapça idi ve lise aşaması tamamen Fransızca idi. Bu okullar da yerli halkların zihinlerini sömürgeci emellere göre kurgulamak üzere kurulmuştu. Sömürgeciler girdikleri ülkelerde halk arasındaki farklılıkları körükleyerek birliğini bozmayı, dolayısıyla onları daha rahat yönetmeyi ve dönüştürmeyi de hedeflemişlerdi. Bu çerçevede Fransa'nın Marakeş'te çöl ve köy kesimlerinde çiftçi yetiştirmek üzere kurduğu okullarda eğitim, biri Arapça diğeri Berberice olmak üzere iki düzlemde sürdürülmüştü. Amaç, Marakeş halkının Araplığına geri plana itmek, Fransızların onların elinden tuttuğunu hissettirmek ve onları Berberiliğe özendirmek idi (Riyâd, 1965:370).

Somali'nin, özgürlüğünü ilan etmeden evvel, yani Birleşmiş Milletlerin vesayeti altında bulunduğu süre zarfında en fazla mücadele ettiği mevzulardan biri dil konusu idi. Batılılar Somali halkından “resmî dil” olarak İtalyancayı tercih etmelerini istiyorlardı. İtalya'nın Somali'yi işgali sona erdikten sonra da bu dilin Somali halkı üzerindeki etkisi hala devam ediyordu. Zira Somali gençleri İtalya üniversitelerinde eğitimlerini görüyorlardı. Ancak yine de Somali halkının ağırlıklı talebi Arap dili yönünde idi. Batının üzerinde durduğu en mühim mesele Arap dilini ortadan kaldırmak olduğundan sürekli Savahilceyi teşvik ediyorlardı. Referandum sonucunda halk Arapçayı seçmesine rağmen Batı, Somali için Savahilceyi resmî dil olarak deklere etti (en-Nakkaş, 2009:100-101).

Diğeryandan Fransız hükümeti Afrika'daki sömürgelerinde, misyonerlere kendi projelerine hizmet etmeleri karşılığında destek veriyordu (Riyâd, 1965:369). Misyonerlik teşkilatlarının, sömürgeciliğin şemsiyesi altında Afrika'ya geldiklerinde yaptıkları ilk şey, Afrika dillerini, özellikle büyük ve güçlü kabilelerin yahut elinde siyasi bir güç bulunduran kabilelerin dillerini öğrenmeye çalışmak ve onlar için bir alfabe bulmak olmuştur. Bu çerçevede kelimelerin anlamlarını tespit etmek için sözlükler hazırladılar. Arapçanın dışındaki her dile sıcak bakabilen sömürgeciler, aynı zamanda kendi dillerini yaygınlaştırmaya çabalıyorlardı. Zaten kısa bir süre sonra Tunus, Cezayir ve Marakeş'te evvelce kurulmuş ve eğitim dili Arapça

olan okulların önce ödeneklerini kesmiş, bilahare onları tamamen kapatmışlardır. Ortada yerli halka ait okul kalmayınca bütün eğitim sömürgeci güçlerin kurmuş oldukları okullarda sürdürülmüştür (Riyâd,1965:359).

1880 yılında Mısır Millî Kütüphanesi Müdürü, Alman müsteşrik Wilhelm Spitta (فلهم سبيئاً) “*Kavâidu’l-Arabiyyeti’l-Ammiyye fi Mısır/Mısır Halk Lehçesi Gramarı*” adıyla Almanca anlatımlı bir gramer kitabı kaleme alır. Bu kitap Arap âleminde Fasih Arapçanın idam fermanı olarak algılanır. Bu dönemde İngiliz sömürgeci lehçeyi ön plana çıkaran yazarların gayretlerini Fasih Arapçaya karşı uygulamakta olduğu plan çerçevesinde kullanmayı ihmal etmez. İngiliz sömürgesinin sürdürdüğü 1889 yılında bakanlık, eğitim dilinin İngilizce olacağına dair bir karar alır. Bu çerçevede dil okullarını kapatır ve öğretmen yetiştirmek üzere İngiltere’ye öğrenciler gönderir. 1993 yılında İngiliz mühendis William Willcocks Kahire’deki Özbekiyye Kulübünde Fasih Arapçanın yerine lehçenin ikame edilmesi için çağrı yapar. Burada “*Mısırluların yaratıcı güçlerini kaybetmelerinin temelinde, okuma ve yazmada Fasih Arapçayı kullanmaları yatmaktadır, bu dili kullanmak zaman kaybıdır. Zira bu dil Latince gibi ölmüştür.*” (bkz. En-Nakkaş, 2009:10) der ve yegâne çare olarak yazı ve konuşma dilinde lehçenin kullanılmasını gösterir. Aynı şahıs el-Ezher Dergisine de el atar ve makalelerin lehçe ile yazılmasını ister. Willcocks derginin bir süre lehçe ile devam etmesini sağlasa da, âlimlerin Fasih Arapçada ısrar etmelerine dayanamayarak bu isteğinden vazgeçer.¹

Arap bilginler lehçelerin bu denli öne çıkması ve standart Arapçanın geri plana itilmesinin nedenini sadece dış güçlere bağlamazlar. Aksine Arapların bu sahadaki ihmallerinin daha hayati bir yer kapladığını açıkça ifade ederler (Bişr, 1999:14; Bintu’ş-Şati’, 1991:94 vd.). el-Elfî, (2004:23) bu noktada bütün suçun batıya atfedilmesini doğru bulmaz, Arap çocuklarının bilinçsiz bir şekilde fasih Arapçayı terk etmekle dillerinin düştüğü bu seviyede değişik ölçülerde behrelerinin olduğunu ifade eder. Ona göre Arap dilini kullanmamakla hem ammice/lehçe ile olan arayı daha da açtılar, hem de fasih Arapçayı kullanılmayan bir dil konumuna düşürdüler. Bunun neticesinde lehçeler dil konumuna yükseltildi, her bir Arap

¹ ez-Zemalik, Kahire’de Nil Nehri içinde oluşmuş bir ada semtinin adıdır. en-Nakkaş, ez-Zemalik’te bir caddeye bu şahsın (William Willcocks) adının verilmesini ve Taha Hüseyin’in bu caddede bir dönem oturmuş olmasını üzüntüyle karşılar ve bilahare bu caddenin adının *Taha Hüseyin Caddesi* olarak değiştirilmesine sevindiğini ifade eder. (en-Nakkaş, 2009:119)

topluluğunun kendine ait müstakil/ayrı bir dili oluşmuş, fasih Arapça ise yeni bir Latince yani kullanılmayan bir dil konumuna düşmüş oldu. Neticede bir halk kültüründen, tarihinden ve dilinden kopmuş ve 22 parçaya bölünmüş oldu.

Kültürel yozlaşmayı içselleştirmiş yerli/kültürlü halkın yine dil üzerinden sömürgeyi derinleştirme çabaları

İngiltere, Fransa, Hollanda ve Amerika gibi batılı sömürgeciler girdikleri her ülkede fasih Arap diline, onun kurumlarına, sembollerine ve ilim adamlarına karşı bir mücadeleye girişmişlerdir. Amaç bu halkların birbirleriyle olan bağlarını koparmak, onları parçalamak ve dili bilinmez kılarak dinin temel kaynaklarından halkı bihaber hale getirmektir. Bu amaç hâsıl olduktan sonra sistematik olarak ikinci aşama olan “*Halkı manevi, kültürel, duygusal ve iktisadi açıdan kendilerine bağlı ve bağımlı hale getirme.*” devreye konulacak (en-Nefisî, 2005:59-60).

Arap diline karşı verdikleri amansız mücadele ile bilinen Cromer, Kitchener, Gordon ve Dunlop’un, Mısır ve Sudan’da bir düzeye kadar başarılı oldukları söylenebilir. Attıkları tohumlar bir süre sonra ürün vermiş, özellikle Mısır ve Sudan’da yerli halktan bu bayrağı alıp taşıyacak ve misyonu tamamlayacak bir nesil yetiştirmişlerdir. Bunlar kendi kimliklerini yeniden inşa etmeye çalıştıklarını düşünürken, aslında kendilerine yabancılaştıklarını kabul etmeyen, halk ve ilim camiasında hatırı sayılır bir konumda bulunan bir grup yazar idi (en-Nefisî, 2005:59-60; en-Nakkâş, 2009:10).

“*el-Belâgatü’l-‘Asriyye ve’l-Lugatu’l-‘Arabiyye*” isimli kitabında Selâme Mûsâ, “*Arap dili Mısır halkını kültürel kalkınmadan alıkoymaktadır.*” der. Ona göre Latin alfabesi, kendilerini gelişmiş ülkeler arasına sokacak ve evrensel düşünceye yaklaştıracak, kendilerine onların düşünce yapısını kazandıracak, bilimsel kelimeler daha kolay ifade edilecek (Mûsâ, 1945:117). Mûsâ bu düşünceleriyle Mısır’daki İngiliz sömürgesinin Arap dili karşısındaki hücumlarına ve entrikalarına paralel sözler sarf etmiş, onların emellerini seslendirmiştir.² Ona göre, Arap dilinin kavramları ve yazı dili çağın ruhuna uymamakta, değerlerini yansıtmamakta ve ihtiyaçlarını karşılamamaktadır (Aytaç, 2001:121-122). Aynı şekilde İngiliz sömürgesinin Mısır bekçisi Cromer de Arapça’yı modern bilim için

² Selâme Mûsâ, Mısır’da 1922 yılında Tut Anh Amun’un mezarı ve hazinesinin ortaya çıkarılmasından sonra hız kazanan, Mısır’ı firavun medeniyetinin devamı olarak gören, Mısır’ın Arap ve İslam kimliğinden farklı kimliğe sahip olmasını öngören firavunculuk görüşünü savunan entelektüeller arasında yer almıştır (Er, 1997:38-39).

yetersiz bulmaktaydı (Marlowe, 1970:20-21). Musa, davetini şu sorgulama ile sürdürüyor: “*Diyebiliriz ki Latin alfabesi, gelecek için aydınlığa doğru bir sıçrayıştır. Ancak Arap harflerinin bekasından ve gelenekten nemalanan unsurlar bu sıçrayışı kabul ederler mi?*” (el-Hattâbî, 1977:140; Ebu Mağlî, 2008:79-85).

Aynı çerçevede Taha Hüseyin, “*Teysîru'l-Kavâ'idi'l-Lugaviyye/Gramerin Kolaylaştırılması*” isimli tebliğinde ve 1956 yılında Şam'da gerçekleştirilen Arap Dil Kurumları Çalıştayı'ndaki sunumunda Arapçanın sarf ve nahvinin değiştirilmesi gerektiğine dikkat çekmişti. Bütün bunları “*Tatvîru'l-lugati'l-'arabîyyeti'l-fusha ve teysîruha/Fasih Arapçanın geliştirilmesi ve kolaylaştırılması*” düsturu/sloganıyla yapmıştı (Huseyin, 1981:152). O, “*Mustakbelu's-Sakâfe fi Mısır*” isimli kitabında Mısır'ın Araplığını tartışma zeminine çekmiştir. Çünkü ona göre Mısır, kültür ve medeniyet açısından Arap-İslam kültürü ve medeniyetinden çok, Orta Akdeniz'e aittir. Yunan ve İtalya'nın, Mısır'a Irak ve Suriye'den daha yakın olduğunu iddia etmektedir. Yani ona göre Mısır Arap olmaktan çok Avrupalıdır. Taha Hüseyin'in 1936 yılında kaleme aldığı bu eser kendi döneminde yazılmış en tartışmalı çalışma idi. Kitabında Mısır'ın *doğuya mı yoksa batıya mı ait* olduğu sorusunu ortaya atıp kendi tercihini ikinciden yana kullanmakta, ayrıca *Mısır'ın Arap ve Müslümanlığına dair hükümü ve kanaati kınamaktadır* (et-Tevbe,158).

el-Adnânî (1989: Mukaddime:٢) bu çabaları için “*sömürgecilerin destekçi bakayaları halkın, bu dilden nefret etmelerini sağlamak, onun uluslararası bir dil olduğu hakkında şüphe uyandırmak ve halkı rahat yutulur bir lokma haline getirmek için amansız bir mücadele sürdürüyorlar*” diyerek mevzuu özetlemeye çalışır. Sömürgecilerin ortaya koydukları çabanın kültürlü sınıf nezdinde ne denli bir mâkes bulduğunu ifade etmek için yukarıda anılan birkaç örnek önem arz etmektedir. Belki de “*Fransızları Almanlaştırmak isteyen Almanlara karşı verilen savaşta, birçok Cezayirlinin savaş meydanlarına sürülerek ölmesi*” (Özbir, 1984:13) dahi bu durumdan çok daha az karmaşıktır.

Bu dili değiştirmeye çalışmak için gösterilen bunca çaba, aslında bu dilin ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Bu önemi Lord Dufferin'in, İngiliz sömürgesinin Mısır'ı işgale başladığı sırada hazırladığı raporun satır aralarından okuyabiliyoruz: “*Halk fasih Arap dilini yani Kur'an dilini öğrenmeyi sürdürdüğü sürece Mısır'daki İngiliz ilerlemesi ve varlığı zayıf olacaktır*” (el-Cundî, 1980:507; Akt. En-Nefîsî, 2005:60).

1954 öncesinin Cezayiri'nde Arapça konuşmak, kültür emperyalizminin bir şekli ve dili olarak Fransızca'yı reddetmek, kendini farklılaştırmanın ve millî varoluşun şekli ve millet varlığının kendini göstermesi için tek gerçek araçtır. 1956 Ağustosunda kavga gerçeği ve işgalcinin bozgun hali, Arapçayı kutsal olmaktan Fransızca'yı da lanetli olmaktan çıkarır. Millet iki dili de kullanarak sesini duyurmaya çalışır (Memmi, 1996:69). Nitekim pek çok yazar Fransızca ile yazmaya başlar. Onlara göre düşmanın diliyle düşmana karşı, düşman okusun diye yazmak gerekir. Böylelikle sınırların ötesine uzanabilecek ve halkının sesini daha iyi duyurabileceklerdi.

Görüldüğü gibi ilginç bir sendromun dehlizlerine doğru çekilen yerli halk, kendilerini katliamlara tabi tutan cellâtlarından zaman zaman medet umar olmuştur. Peki, sömürge halkları (siyah ötekiler) kendilerine karşı bu denli acımasız davranan, kendilerini inkâr eden efendilerinden nasıl olur da aşırı taleplerde bulunabilir? Nasıl olur da sömürgeciden bu kadar nefret edip yine de ona bu denli tutkuyla hayran olabilir? (Memmi, 1996:9) *“Toplumsal düzen, bir noktadan sonra hukuksal yaptırımlarla payandalanamaz hale geldiğinde, sömürenlerin üstün, sömürülenlerin ise aşağı olduklarına dair bir inancın hem sömürenlerin hem sömürülenlerin zihinlerine kazınmasına yaslanmak zorundadır.”* diyor Loomba (2000:153).

“Dilimiz Arapça” sloganıyla direniş

Şöyle bir geriye dönülüp bakıldığında, yıllarca sömürgeci güçler tarafından sindirilen ve özlerine yabancılaştırılan halkların, kendilerine geldiklerinde, geliştirdikleri direniş cephelerinin önemli bir unsurunun yine “dil/Arap dili” olması garipsenecek bir durum değildir.

Cezayir'in işgale karşı başlattığı direniş hareketi sürecinde halkın, kimliğini tekrar geri kazanmasını sağlamak için Arap dilini tekrar yaygınlaştırma çabası buna açık bir örnektir (en-Nefsî, 2005:60). Cezayir uleması, eş-Şeyh Abdulhamid b. Badîs önderliğinde Fransız işgaline, Fransızlaştırma ve Hristiyanlaştırma siyasetine karşı direniş çerçevesinde 5 Mayıs 1931'de Cezayir Müslüman Âlimler Cemiyetini kurmuş ve *“dinimiz İslam, dilimiz Arapça, vatanımız Cezayir”* sloganıyla Cezayir'i özgürleştirmek için çabaladıklarını deklare etmiş, mücadele sürecinin ana güzergâhlarından biri olarak **dili** tercih etmeyi ihmal etmemiştir (Rabih, 1983:87). Ancak dayatmalar sonucu Fransızca o denli yaygınlaştırılmış ve öğretilmiş ki geniş kitleler bu dili ana dili gibi hatta kimi zaman ana dilinden de daha iyi bir şekilde konuşmaya başlamıştı. Nitekim bu durum

bağımsızlık sonrası Cezayir'in önüne uluslaşma yolunda da önemli sorun olarak çıkacaktır: “*Bağımsızlık sonrası, Fransızca’yı ana dili Arapçadan daha iyi konuşan, belki Fransızlaştırılmayan ama kendi kimliğini de bulamayan bir ulus vardı ortada.*” (Çubukçu, 1997:16).

Dil üzerinden mücadelesini yürüten sömürge halkları, dilin bir ülke için büyük bir öneme sahip olduğunu, dolayısıyla onu kaybetmemek için ne gerekiyorsa yapılması gerektiğini biliyorlardı. Hiçbir dilin, ana dilinin değeriyle mukayese etmemek gerektiğini öğrenmişlerdi. Günümüzde bilgiye ulaşmak için farklı dilleri bilmek gerekse de bir ülkede bilimin, sanatın, edebiyatın, felsefenin, tekniğin, teknolojinin gelişmesi ancak ulusal dilin geliştirilmesiyle mümkün olduğunu, uzun süre kendilerine dil üzerinden saldıran sömürgecilerden çektikleri sıkıntıdan ve dillerinin düştüğü içler acısı durumdan biliyorlardı. Bu nedenle ulusal kimlik bilinçlerini, ulusal dil bilinçleriyle sağlamlaştırmayı tercih etmişlerdi.

Dili dinle güçlendirip direnişi sürdürme

Huntington (2005:76) “*herhangi bir medeniyetin veya kültürün temel öğeleri dil ve dindir.*” diyor. Aksan (2000:64) da bunu destekler mahiyette “*Bir ulusun diliyle kültürü arasındaki bağlar o kadar sıktır ki, yalnızca dil varlığının incelenmesiyle bir ulusun yaşayış tarzı, inançları ve gelenekleri, çeşitli özellikleri ve tarih boyunca içinde bulunduğu kültürel hareketleri hakkında bilgi edinmek mümkündür.*” İfadelerini kullanıyor. Bu öneme binaen Arap âleminde de dili koruma çabaları, özellikle din ve millî duygu gibi iki husus üzerinden yürütülmüştür. Özellikle ‘*Arap İslam medeniyeti*’ ifadesinin öne çıkarıldığı mahfillerde **dilin** koruyucusu olarak dine/İslam’a atıf yapılır.

Abdulhamid İbrahim, (el-Elfi, 2004’ün mukaddimesinde, s.3) Arap dilinin İslam dini ile olan bağlantısını özetle şöyle ifade eder:

“*İslam, bu halkın dinini temsil ederken Arap dili İslam medeniyetinin dili olma görevini ifa etmektedir. Bu iki unsur o derece iç içe geçmiş ki, biri diğeri olmadan var olamaz. İslam, Arap dili olmadan olmaz çünkü Kur’an-ı Kerim’in dili Arapçadır. Arap dili İslam dini olmadan varlığını sürdüremez çünkü bu dili gün yüzüne çıkaran, onu koruyan ve bir lehçeden dünya diline dönüştüren odur.*”

Zaten pek çok Arap bilgine göre, “*batılların yok etmek üzere hedefe koydukları yegâne şey Arap dili değildir. Zira onların asıl gayeleri Arapları dillerinden uzaklaştırma yoluyla kutsal kitapları,*

geçmişleri ve kültürlerinden koparmaktır.” (el-Elfî, 2004:23). Arap dili olmadan tarihlerini ve milletin hafızası konumunda olan kültürlerini öğrenmelerinin mümkün olmayacağını düşünüyorlar. Ayrıca Arap dili olmadan nesiller arasında iletişim olmayacak, şahsiyetinin temeli olan kimliklerini kaybedecekler. *“Daha da büyük bir sıkıntı, dinini doğru anlama imkânından yoksun olacaktır.”* (el-Elfî, 2004:21).

Sömürgeciler, İslam coğrafyasında başlattıkları bu dönüştürme sürecinde, din olgusunun ehemmiyetinden bigâne değildi. Zira onlar da hedefledikleri dönüştürme sürecini bir yandan da din üzerinden sürdürmeyi ihmal etmemişlerdi. Söz gelimi Mağrip’te sömürgeleştirme hareketlerinde hep bir haçlı seferi damarı olmuştur. Neticede hitap ettikleri halkı değiştirmeye çalışan sömürgeciler, bu halkın güçlü dinamiklerinden birinin de din olduğunu gayet iyi biliyordu. Ve yine biliyorlardı ki bu dini bilmenin, öğrenmenin, ona bağlı kalmanın en sağlam kanalı dil idi. Bu nedenle *“Mağrip’te Arap diline, eğitim sahasında sadece liseyi bitirmek için gerekli bir yabancı dil olarak yer verilmiştir.”* (Ferro, 2003:209).

Bütün bunlar bir yana, her halk zaten dilini dış etkenlere karşı koruma güdüsünü taşır. Bunun için her zaman sömürge veya savaş benzeri çok şiddetli süreçlerden geçiyor olmak gerekmiyor. Çok gelişmiş, değişik sahalarda etkin olan hâkim ülke halklarında da aynı tavır vardır. Bunun için kanunlar çıkarır, kampanyalar başlatır, resmî kurumlar bina eder, akademik aktiviteleri yaygınlaştırır vs. *“Çünkü her halk dilini, yaşamının aynası, kültürünün adresi ve medeniyetinin şekillendiği kap olarak görür. Bundan dolayı dünya halkları, bugününü geçmişle irtibatlandırmayı önemser ve bunu dil üzerinden yapar. Hangi yol ve gerekçeyle, hangi isim altına olursa olsun diline yapılacak bir müdahaleye karşı önlemini alır, onu koruyacak kanunlar çıkarır. Yukarıda, Afrika halklarının dillerine karşı gösterdiği muamele gün gibi ortadayken Fransa, uzak değil daha 1994’te dilini yabancı etkenlere karşı korumak için kanunlar çıkarmış, uymayanlara da yüklü cezalar uygun görmüştür.”* (el-Elfî, 2004:19).

SONUÇ

İslam âleminde son birkaç yüzyılda başlatılan sömürgecilik hareketi, girdiği bölgelerde varlığını kalıcı hale getirmeye çalışmış, bu minvalde geliştirdiği ve uyguladığı politikalar karşısında Arapçayı bir direnç noktası olarak görmüş ve bu dili bertaraf etmek için çeşitli yollar denemiştir.

İlk etapta askerî güçle girdikleri bölgelerde, bilahare kültürel sömürgecilik yöntemlerini uygulamışlardır. Eğitim kurumlarını denetimleri altına almış, sistematik bir şekilde Arapçayı ortadan kaldırıp kendi dillerini ikame etmeye çalışmışlardır. Kuşkusuz bu çabanın, girilen bütün ülkelerde aynı düzeyde ve dozda olduğu ve netice itibarıyla aynı sonuca varıldığını söylemek mümkün değildir. Ancak tarih boyunca sömürgeciliğin girdiği her ülkede dile müdahalenin olduğu görülmektedir.

Sömürgeci zihniyet, medeniyet getirme bahanesiyle girdiği ülkelerde halkın kendi değerlerine sahip çıkmasını engellemek için, öncelikle benlikleriyle oynamış; onlara sahip oldukları değerlerin aslında vahşi, gerici ve terk edilmesi gereken değerler olduğunu telkin etmiştir. Buna alternatif olarak da kendisini, kurduğu medeniyeti ve dilini idealleştirmiş ve kendisine dönük bir hayranlık oluşturmaya çalışmıştır.

Halkın birlik direncini kırmak için halk içindeki etnik veya kültürel farklılıkları ön plana çıkarmayı ve bu farklılıklar üzerinden politika yapmayı ihmal etmemiş, yerli halkın, dilini dayandırdığı güçlü bir dayanağı olan dinlerine de müdahale edip kendi dinlerini bunun yerine ikamet etmeye çalışmışlar. Arapçanın zor ve anlaşılmaz olduğunu, ihtiyaca cevap vermediğini, bu dille bilimin yapılamayacağını, alfabesinin ve gramerinin gelişmeye mani olduğunu telkin ederek halkı bu dilden soğutma/uzaklaştırma yoluna gitmişlerdir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Batı ülkelerinin birbirleriyle yaptıkları savaşlar incelendiğinde, kültürel sömürgeciliği kendi aralarında da yürüttükleri görülecektir. Bir ülke diğer ülkeye saldırdığında bir süre sonra işgal edilen ülkenin dilini değiştirme gayretlerine girmiştir. Tarih kitapları bunun örnekleriyle doludur. **Ancak Arapça için durum bundan biraz daha farklıdır.** Batı sömürgeciliği Arap ülkesi olsun veya olmasın, Arapçanın konuşulduğu veya öğretildiği ülkelere girdiğinde bir şekilde ya kendi dilini dayatmıştır (Cezayir gibi), ya Fasih Arapçanın yerine Ammiceleri ikame etmeye çalışmıştır (Mısır gibi) yahut da Fasih Arapçayı yasaklayıp ülkenin kendi dilini ön plana çıkarmıştır (Somali ve Endonezya gibi). Bu tutumdan mücadelenin çoğunlukla Fasih Arap dilinin yok edilmesi üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır. **Kuşkusuz Arapça dâhil hiçbir dil herhangi bir kutsiyete sahip değildir.** Ama her dil sahip olduğu ve temsil ettiği kültürün ayrılmaz bir parçasıdır, halkının varlığının ve benliğinin temsilcisidir.

Özetle, sömürgeciler Arap halkının varoluşunun bir simgesi olan Arapçayı ortadan kaldırıp kendi dillerini dayatmakla onları dönüştürmeyi, yabancılaştırmayı ve kendi varlığına katmayı denemiş, bu çabasında yer yer başarılar elde etmiş, yer yer de sert tepkilerle karşılaşmışlardır. Netice itibarıyla sömürgecilerin, dilin birleştirici ve yabancılaştırıcı gücü üzerinden kurdukları politikalar neticesinde Arap dilini kullanarak yabancılaştırmaya çalıştıkları halklar uzun süre benlik, dil, din, kültür ve gelenekleriyle ilgili ciddi bunalımlar yaşamıştır. Geçmişte açılan yaralar henüz sarılmamışken, ardı arkası gelmeyen saldırılar da çeşitli suretlerde devam etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed, N.M. (1986). *et-Ta'rib ve'l-kavmiyyetu'l-'arabiyye fi'l-mağribi'l-arabî*. Beyrut: Merkezi Dirasâti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye.
- el-'Adnânî, M. (1989). *Mu'cemu'l-ağlâti'l-luğaviyyeti'l-mu'âsira*. Beyrut: Mektebetu Lubnan.
- Akarsu, B. (1984). *Wilhelm Von Humboldt'da dil- kültür bağlantısı*. İstanbul: Remzi.
- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ataöv, T. (1975). *Afrika ulusal kurtuluş mücadeleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Aytaç, B. (2010). Selâme Mûsâ ve Arap Dili Üzerine Görüşleri. *Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*. 120-128.
- Bintu'ş-Şati'. (1991). *'Aişe Abdurrahman, lugatunâ ve'l-hayat*. Kahire: Daru'l-ma'ârif.
- Bişr, K. (1999). *el-Luğatu'l-'arabiyye beyne'l-vehm ve sû'i'l-fehm*. Kahire: Daru'l-Garib.
- el-Cundî, E. (1980). *Ma'lemetu'l-İslâm*, Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Çubukçu, M. (1997). Cezayir: Kuzey Afrika'daki Kirli Savaş. *Birikim*, 99.
- ed-Dubayb, A. b. M. (2001). *el-Lugatu'l-'arabiyye fi 'asri'l-'avleme*, Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykan.
- Ebu Mağlî, S. A. (2008). *et-Tedris bi'l-luğati'l-'arabiyyeti'l-fasîhati li cemî'i'l-mevaddi fi'l-medârisi*. Ammân: Daru'l-Bidâye.
- el-Elfî, U. (2004). *el-Lugatu'l-'arabiyye ve keyfe nenhedu biha nutkan ve kitabeten*. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'Amme li'l-Kitab.
- Er, R. (1997). *Modern mısır romanı (1914-1944)*. Ankara.
- Ferro, M. (2002). *Sömürgecilik tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- el-Hattâbî, M. M. (1977). *el-Lugatu'l-'Arabiyye Beyne'l-Vaki' ve'l-İddi'â'. el-Lisanu'l-'Arabî*. (yıl:14).
- Huntington, S. P. (2005). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*. (M. Turhan, Y. Z. C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Huseyin, M. M. (1981). *Husûnuna muheddedetun min dâhiliha*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle.

- Kaddafi, M. (1990). *el-İsti'mâr*. Trablus: el-Merkezu'l-İlmî li'd-Dirâsât ve Ebhâsi'l-Kitabi'l-Ahdar.
- Karaağaç, G. (2002). *Dil tarih ve insan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm postkolonyalizm*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marlowe, J. (1970). *Cromer in Egypt*. New York.
- Memmi, A. (1996). *Sömürgeci ve sömürgeleştirilen insan*. (S. Ak, Çev.). Ankara: Öteki Yayınları.
- Mucahid, H. T. (1985). *el-İsti'mar ke-zahire 'âlemiyye –havle'l-isti'mar ve'l-imberyaliyye ve't-tebe'iyye*. Kahire: 'Âlemu'l-Kutub.
- Mûsâ, S. (1945). *el-Belâğatu'l-'asriyye ve'l-lugatu'l-'arabiyye*. Kahire.
- en-Nakkaş, R. (2009). *Hel tentehiru'l-lugatu'l-arabiyyetu?*. Kahire: Nahdetu Mısır.
- en-Nefîsî, 'A. (2004). *el-Bu'du's-Siyâsî li Kadiyyeti'l-Lugati'l-'Arabiyye*. Beyrût: el-Lugatu'l-'Arabiyye Es'iletu't-Tetavvuri'z-Zatî ve'l-Mustakbel, Merkezu'd-Dirâsâti'l-Lugati'l-'Arabiyye.
- Özbir, K. (1984). *Fransa'nun gerçek yüzü*. İstanbul: Son Havadis Yayınları.
- Parıldı, M.(2010). Fransız Sömürgeciliği Döneminde Kuzey Afrika'da Arap Dili ve Edebiyatına Genel Bir Bakış. *Bilimname*, XVIII, 115-132.
- Rabih, T. (1981). *eş-Şeyh 'abdulhamid b. bâdis, râidu'l-islâhi'l-islamî ve't-terbiyye fi'l-cezair*. Cezayir: eş-Şeriketu'l-Vatanî li'n-Neşri ve't-Tevzi'.
- Rabih T. (1983). Edvâun 'ala siyaseti ta'ribi't-ta'lim ve'l-idâre ve'l-muhîti'l-ictimâ'î, fi'l-cuz'î'l-evvel: el-ma'reke min eclî't-ta'rib (1978-1962). *el-Mustakbelu'l-'Arabî*. (yıl:6, sayı: 57).
- Riyâd, Z.(1965). *İst'imarü ifrikiya*. Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tibâ'e ve'-Neşr.
- Said, E.W.(1999). *Şarkiyatçılık –batının şark anlayışı-*. (B. Ünlüler, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Schreier, J. (2007). Napoléon's Long Shadow: Morality, Civilization, and Jews in France and Algeria, 1808–1870. *French Historical Studies*. Volume 30 (1), Duke University Pres.
- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde öteki ile ilişki*. (A. Sönmezay, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- et-Tevbe, G. *el-Fikru'l-Islâmiyyu'l-mu'âsir*. İstanbul: Daru'l-Kalem.
- Virtanen, Ö.E. (2003). Dil politikalarının milliyetçilik hareketlerindeki tarihsel kökenleri. *Avrupa birliği sürecinde dil hakları*. (E.Uzpeder, Ed.) İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını.
- ez-Zebîdî, Ebû B. (1973). *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*. (Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Thk.), Kahire: Dâru'l- Ma'ârif.